

W.E.B. Du Bois en Webers goede neus voor sociologische uitnemendheid

Bart van Heerikhuizen

Aldon D. Morris (2015) *The Scholar Denied. W.E.B. Du Bois and the Birth of Modern Sociology*. Oakland: University of California Press. 320 pagina's, €27,99, ISBN 9780520276352.

In zijn boek over de Afrikaans-Amerikaanse socioloog William Edward Burghardt Du Bois (1868-1963) beschrijft Aldon D. Morris een interventie van Max Weber, die een pijnlijke herinnering bij me naar boven haalde. Du Bois en Weber stuurden elkaar brieven en artikelen en hadden ook persoonlijk contact. Ze leerden elkaar kennen toen ze allebei in Berlijn bij dezelfde hoogleraren economie en geschiedenis studeerden. Jaren later, toen Weber zijn reis door de Verenigde Staten maakte, zorgde hij ervoor dat hij Du Bois te spreken kreeg. Qua temperament leken de twee professoren een beetje op elkaar: gereserveerd in de omgang met studenten, afstandelijk, autoritair en volstrekt overtuigd van hun eigen wetenschappelijke betekenis. Op 21 oktober 1910 hield de Duitse Sociologische Vereniging een bijeenkomst in Frankfurt. Een van de sprekers was doctor Alfred Ploetz, die de 'Stichting voor Rassenhygiëne' had opgericht en die later een belangrijke ideoloog zou worden voor het nationaalsocialisme. Ploetz was een overtuigd eugeneticus en een verdediger van extreme racistische theorieën. Zijn lezing was getiteld 'De begrippen ras en samenleving'. In de zaal zaten onder meer Max Weber, Ferdinand Tönnies en Werner Sombart (p. 160). Ploetz verdedigde de stelling dat het blanke ras superieur is aan andere rassen. Max Weber maakte zich steeds kwader en interrumpeerde de spreker verschillende malen. Zo had Ploetz, tot Webers verontwaardiging, geschreven dat de antipathie tussen de rassen verankerd is in de biologische aanleg. Blanken bezitten een overgeërfd 'rasinstinct' dat bijvoorbeeld verklaart waarom witte mensen de lichaamsgeur van zwarten als weerzinwekkend ervaren (p. 162). Toen Ploetz beweerde dat veel Amerikaanse universiteiten zwarte studenten weigeren omdat die nu eenmaal tot een intellectueel en moreel inferieur menstype behoren, werd het Weber te machtig en zei hij het volgende (ik citeer uit het Engelstalige boek, maar Weber zei het natuurlijk in het Duits): 'Nothing of the kind is proven. And I wish to state that the most important sociological scholar anywhere in the Southern states in America, with whom no white scholar can compare, is a Negro – Burckhardt Du Bois. At the Congress of

scholars in St. Louis we were permitted to have breakfast with him. If a gentleman from the Southern states would have been there, it would have been a scandal. The Southerner would naturally have found him to be intellectually and morally inferior'. En over de vermeende lichaamsgeur van zwarte mensen zei Weber: 'I can call upon my own nose as witness; I have with the closest contact, not perceived anything of the sort [...]. The Negro Odor is, as far as I can see, an invention of the Northern states in order to explain their turning away from the Negro recently' (p. 162). Kennelijk had Weber zijn Amerikaanse collega besnuffeld.

Het verslag van dit incident bracht een herinnering bij me terug, een gesprekje waaraan ik al zestig jaar niet meer had gedacht. Mijn grootvader, een progressieve Haarlemse huisschilder, die steevast stemde op de SDAP, vertelde mij als jongen van tien dat zwarte en witte mensen vriendelijk met elkaar moeten omgaan (opa Japi was een verklaard tegenstander van de apartheid), maar dat er wel een probleem was: blanken kunnen de aanwezigheid van zwarten niet al te lang verdragen, omdat die een afschuwelijke geur verspreiden. Kennelijk was dit idee nog in de jaren vijftig van de vorige eeuw gangbaar. Een paar weken later verscheen er op onze basisschool een Surinaamse meneer, de eerste zwarte man die ik ooit zag. Hij vertelde aan de kinderen in de vijfde klas dat zwarte mensen helemaal niet verschillen van witte mensen en dat ze ook niet 'afgeven' als je ze de hand schudt. Dit was mijn kans. Toen alle kinderen hem een handje mochten geven, heb ik stiekem de Weber-test gedaan: mijn opa had ongelijk.

Max Weber herkende feilloos en met voorbeeldige kleurenblindheid een van de grootste Amerikaanse sociologen van dat moment. Dat was een prestatie van formaat, want in de Verenigde Staten vonden de toonaangevende blanke sociologen W.E.B. Du Bois een wetenschapper van het tweede garnituur. Bovendien meenden ze dat Du Bois een activist was, iemand met een politieke agenda. Maar de socioloog die het streven naar 'waardevrijheid' tot een centrale kwestie in de sociologie maakte, Max Weber, vond het wetenschappelijk niveau van het werk van Du Bois hoog genoeg om hem uit te nodigen om te publiceren in zijn tijdschrift, het *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, hetgeen leidde tot het artikel 'Die Negerfrage in den Vereinigten Staaten' (1906). Weber heeft er ook zijn best voor gedaan om een van de interessantste boeken van Du Bois, *The Souls of Black Folk*, in het Duits te laten vertalen (p. 159). Hij vond dat boek belangrijk, omdat volgens Du Bois en ook volgens Weber het racisme in de Verenigde Staten een van de grootste problemen van de toekomst zou worden. Het ging hier om een literair getinte studie, waarin de politieke standpunten van de auteur veel duidelijker over het voetlicht kwamen dan in zijn eerdere, meer zakelijke studies, maar ook dat vond Weber blijkbaar geen bezwaar. Jammer genoeg is de vertaling, waarvoor Weber Else Jaffé had aangezocht, er nooit gekomen.

In dit boek bepleit de eveneens Afrikaans-Amerikaanse socioloog Aldon D.

Morris op hartstochtelijke wijze eerherstel voor Du Bois. Vanaf de eerste pagina is de toon er een van verontwaardiging over het onrecht dat Du Bois is aangedaan. In het begin van zijn boek kondigt de auteur aan dat hij zal laten zien dat Du Bois bij de allergrootsten van de sociologie hoort, dat Lewis Coser hem een plek had moeten geven tussen Marx, Weber en Durkheim, dat Weber hem niet alleen hoog aansloeg, nee, dat de centrale ideeën van Weber eigenlijk zijn bedacht door Du Bois! Ik kan me voorstellen dat sommige lezers na veertig pagina's het boek voor gezien houden: wat een vooringenomenheid, wat een boosheid! Maar dat zou verkeerd zijn: hoe verder je er in vordert, hoe interessanter dit boek wordt.

Een van de vele verrassingen in Morris' boek is dat het woordje 'sociologie' voor jonge zwarte intellectuelen rond 1900 een grote cognitieve en affectieve lading had. De wetenschap sociologie hield voor hen een belofte in: eindelijk zou de positie van 'de neger in Amerika' worden bestudeerd met behulp van de modernste sociaalwetenschappelijke technieken van onderzoek, de enquête, de survey, statistische analyse van overheidsgegevens (zoals de justitiële cijfers over criminaliteit per ras), participerende observatie, et cetera. Niet langer zouden stereotype voorstellingen met een sociaal-darwinistische ondertoon het debat aan de universiteiten beheersen, maar koele, harde empirische gegevens over de levensomstandigheden van zwarte mensen op het platteland en in de steden (p. 59). Dankzij het gloednieuwe vak sociologie zou er een einde komen aan wat Du Bois in 1903 noemde 'car window sociology' (p. 25 en p. 41). Hij doelde daarmee op generalisaties over Afro-Amerikanen op basis van wat de onderzoeker had waargenomen vanuit zijn auto, omdat hij het te eng vond om uit te stappen en zwarte mensen aan te spreken. Daarbij speelde ook een rol dat de eerste generatie van zwarte sociologiestudenten, die door Du Bois werd opgeleid, zichzelf bij uitstek geschikt achtte om dit project op zich te nemen, omdat ze vanzelf al de intieme vertrouwde bezaten met de mensen die ze wilden onderzoeken. Het enthousiasme van de studenten van Du Bois in zijn Atlanta-school deed niet onder voor het enthousiasme waarmee later de studenten van Park en Burgess de stad Chicago in kaart zouden brengen, maar deze groep werd bovendien gedreven door het idee dat ze een bijdrage konden leveren aan de emancipatie van hun gekleurde medeburgers. Over kaarten gesproken: al ver voor Park de plattegrond als een soort onderzoeksmiddel inzette, was de sociaalgeografische kaart het instrument bij uitstek van Du Bois (p. 49). Hij bedacht in 1910 zelfs een innovatief en ingenieus projectiesysteem (de 'reflectograaf') waarmee je kaarten, tabellen en grafieken in de collegezaal op de muur kon projecteren (p. 79). De schoolmeesterige Morris kan het niet laten om de lezer er op te wijzen dat Du Bois dit dus bedacht 'lang voordat de PowerPoint-technologie bestond'.

De voornaamste 'claim to fame' van Du Bois is zijn boek *The Philadelphia Negro* van 1899. Alleen al de titel is veelzeggend. Aan het einde van de negentiende

eeuw zagen de Amerikaanse academici die zich in rassenrelaties verdiepten de Afrikaans-Amerikanen toch vooral als mensen die gelukkig waren als ze konden werken op het platteland in het zuiden van de VS. Ze hoorden niet thuis in de steden. Gingen ze daar toch wonen, dan raakten ze ontregeld. De 'neger', zo meende men, kan zijn passies niet goed beheersen en in de stad met zijn vele verleidingen (seks, drugs, alcohol, gewelddadige *gangs*) raakt hij direct van het rechte pad. Er werd wel enig onderzoek gedaan naar de plattelandssamenleving, maar zwarte mensen in de stad werden niet onderzocht, maar op voorhand gezien als een probleem: 'the Negro Problem'. Du Bois deed dus iets dat al meteen ongevoond was: hij zette een groot onderzoek op om nu eens uit te zoeken hoe het er werkelijk voorstond met die stedelijke zwarte mensen en hij koos een wijk in de stad Philadelphia uit als onderzoeksgebied. Zijn benadering was kwalitatief en kwantitatief van aard en bovendien maakte hij ook gebruik van een historisch-comparatieve aanpak. Morris schrijft over deze studie:

Departing from the armchair conjectures and flashes of intuition customary at the time, it rested on an empirical basis: not only extensive interviews with all families in the ward but also surveys, archival data, and ethnographic data from participant observation. Indeed, Du Bois emerged from *The Philadelphia Negro* as the first number-crunching, surveying, interviewing, participant-observing and field-working sociologist in America, a pioneer in the multimethods approach. [...] *The Philadelphia Negro* was steeped in historical and comparative analyses. [...] Thus, he studied blacks during slavery, charted their migration to Philadelphia and explored the complex ways through which they constructed an urban community in a large northern city. He explained: 'One cannot study the Negro in freedom and come to general conclusions about his destiny without knowing his history in slavery'. (p. 47)

Natuurlijk had Du Bois voor dit onderzoek voorbeelden en voorgangers. Hij had in zijn studiejaar in Duitsland als student bij de hoogleraren van de Duitse Historisch Economische School kennis gemaakt met de empirische studies die werden verricht door de *Verein für Sozialpolitik*. En hij was een bewonderaar van de beroemde studie van Charles Booth: *Life and Labour of the People in London*, verschenen in vele delen van 1892 tot 1897, dus in de tijd dat hij zijn eigen onderzoek verrichtte. Net als Robert Park werd Du Bois geïnspireerd door de plattegronden met kleurencode's die Booth opnam in zijn boek. Zijn voorbeelden waren dus vooral Europees. In Amerika was iets dergelijks nog nooit eerder gedaan.

Toen hij in 1897 werd benoemd als hoogleraar in de economie en de geschiedenis aan de kleine, weinig prestigieuze, zwarte universiteit van Atlanta, zette Du Bois zijn studenten ertoe aan om allerlei lokale studies te gaan doen, waarbij *The*

Philadelphia Negro en enkele andere onderzoeken die hij in de eerste jaren van zijn aanstelling voltooide, als richtsnoer moesten dienen. Hij richtte in Atlanta een sociologisch instituut op en een zogenaamd laboratorium voor sociologisch onderzoek. Bovendien organiseerde hij jaarlijkse conferenties over vraagstukken die te maken hadden met de positie van zwarte mensen in Amerika. Ondanks de magere financiële middelen lukte het de ondernemende Du Bois om een heel actieve en productieve onderzoeksschool te realiseren. Morris noemt in zijn boek vele namen van zwarte sociologen die volstrekt onbekend zijn gebleven, hij citeert uit boeken die geen deel uitmaken van de sociologische canon, hij verwijst naar de intrigerende titels van artikelen die nog altijd moeilijk te vinden zijn. Hij onderbouwt zijn stelling dat hier sprake is van een corpus aan prachtig sociologisch materiaal dat vrijwel volledig vergeten is geraakt.

Hoe is dat mogelijk? Morris geeft een uitvoerige verklaring waarin een akeleige rol wordt gespeeld door de zwarte politicus Booker T. Washington en vooral door Robert Park, de charismatische leider van de Chicago School en tevens een in brede kring gerespecteerde expert op het gebied van 'The Negro Problem'. Om een veelheid van redenen hebben Washington en Park Du Bois op alle mogelijke manieren dwars gezeten. Deze geschiedenis kan hier niet helemaal uit de doeken worden gedaan, maar de verklaring die Morris geeft voor dit extreme geval van academische miskennis is eenvoudig: uiteindelijk ging het om onversneden racisme. Du Bois was een zwarte socioloog en sociologie was een bastion van witte mannen. Die konden zich eenvoudigweg niet voorstellen dat een zwarte iets van enige betekenis zou kunnen toevoegen.

Op dit punt heb ik een lichte twijfel. Dat komt vooral doordat Morris op kousenvoeten om een kwestie heen draait, die belangrijk is: Du Bois was in zijn werk een uitgesproken Marxist. Dat was aan Amerikaanse universiteiten geen punt in je voordeel, ongeacht huidskleur. Soms laat Morris er iets van merken, bij voorbeeld waar hij schrijft: '[...] Du Bois rejected a science that was a slave of racial and capitalist oppression and imperialism' (p. 135). Wat ook niet in het voordeel van Du Bois zal hebben gewerkt, was dat hij een uitgesproken agnost was en zich soms een atheïst noemde. Ook dat was in Amerika, of je nu wit was of niet, geen aanbeveling. Maar wat Morris te verwijten valt, is dat hij geen woord schrijft over hoe het verder ging met Du Bois in de jaren na zijn pensioen. Du Bois werd 93 jaar oud, hij overleed in 1963. Hoewel je deze belangrijke socioloog, die zo veel tegenwerking ondervond, zijn lange leven van harte gunt, zou het voor zijn reputatie misschien niet slecht zijn geweest als hij een beetje eerder was doodgegaan. Du Bois werd een 'fellow-traveller', iemand die de lof zong van Stalin bij diens overlijden, die de Lenin-vredesprijs in ontvangst nam, die positief schreef over het leven in de Sovjet-Unie, die een groot bewonderaar was van Mao Zedong (op een foto uit 1959 zie je hem in gesprek met de Grote Roerganger) en die zich aan het

einde van zijn leven aansloot bij de Communistische Partij. Het minste wat Morris had moeten doen was uitleggen dat hij zich vooral interesseert voor het pionierswerk van Du Bois van 1895 tot ongeveer 1920 en dat hij de laatste twintig jaar van zijn leven met opzet helemaal buiten beschouwing laat. Maar het lijkt me niet zo vreemd dat sommige hedendaagse sociologen een beetje afstand bewaren van een vakgenoot die op hoge leeftijd zo sterk radicaliseerde. Voor een deel haal ik de informatie over Du Bois die in het boek van Morris ontbreekt uit het handboek *Classical Sociological Theory* van George Ritzer, zesde editie, waarin een hoofdstuk van twintig pagina's aan Du Bois is gewijd. Morris verwijst nergens naar dit veelgebruikte boek voor bachelorstudenten in de sociologie in Amerika (en in Nederland) en misschien is dat omdat het niet helemaal past in het narratief van miskenning, de 'scholar denied'.

Er is nog een andere reden om Morris' verklaring voor de miskenning (het kwam door het racisme) te nuanceren. Du Bois was een door het marxisme geraakte intellectueel die het opnam tegen een vertoog dat in zijn tijd dominant was aan de Amerikaanse en Europese universiteiten: de socio-biologische verklaringwijze. Hij verzette zich tegen de destijds nog als modern geldende rassenleer, tegen het sociaal-darwinisme, tegen de gangbare doctrines van de eugenetica. Wat Morris de lezer pijnlijk duidelijk maakt is hoezeer dit biologische denken de sociologie in haar vormende jaren doordrenkte; het was vrijwel onmogelijk om je er aan te onttrekken. Ook de grote sociologen die we nog altijd eren, zoals Thomas en Park, stonden sterk onder de invloed van een spenceriaans sociaal-darwinisme (pp. 87-88). Zo groot was de zuigkracht van het biologisch vertoog, dat zelfs Du Bois er van tijd tot tijd in meeging. Dat kwam hem te staan op felle kritiek van hedendaagse linkse antiracistische sociologen. Morris is op deze critici erg boos. Zulke mensen begrijpen niets van de tijd waarin Du Bois leefde, ze schrijven vanuit hun geprivilegieerde positie in de 21ste eeuw 'what Du Bois should have been writing about' (p. 30), terwijl ze makkelijk praten hebben 'given the current vocabularies available to scholars writing today' (p. 31).

Dit is precies waarover ik schreef in mijn eigen boek over W.A. Bongers, een generatiegenoot van Du Bois, de eerste hoogleraar in Nederland in de sociologie en de criminologie, iemand die net als Du Bois schreef over 'Ras en misdaad' (de titel van een van Bongers bekendste werken), iemand die net als Du Bois een overtuigd marxist was en die wetenschappelijk werk combineerde met politieke activiteiten (voor die SDAP van mijn opa). Willem Bongers stond in de Nederlandse sociale wetenschappen tamelijk alleen, omdat hij weigerde biologische redeneringen toe te laten tot zijn sociologische verklaringen. Voor de socioloog en criminoloog Bongers geldt wat Morris schrijft over Du Bois: hij was 'one of the founders of the sociological approach in criminology'. Niet rasverschillen, maar klassenverschillen verklaren de criminaliteitscijfers. Ook voor Bongers geldt dat hij zich

soms toch liet verleiden tot destijds courante biologische formuleringen en dat in de jaren zeventig van de vorige eeuw jonge linkse antiracistische sociologen hem om die reden fel bekritiseerden. Net als Morris schreef ik in mijn proefschrift (*W.A. Bongger, socioloog en socialist*, 1987) dat de sociologen in het begin van de twintigste eeuw nog worstelden met ontoereikende begrippen en formuleringen om een consequent niet-biologisch model te kunnen ontwikkelen.

Net als William Du Bois werd Willem Bongger tijdens zijn leven miskend; hij moest altijd leven in de schaduw van S.R. Steinmetz, die er griezelige eugenetische ideeën op na hield. En ook Bongger raakte na zijn dood in 1940 verbazingwekkend snel vergeten. Maar W.A. Bongger had een witte huidskleur. De reden dat hij geen voet aan de grond kreeg was dat zijn sociologie zich radicaal afzette tegen het socio-biologische paradigma dat in de sociale wetenschappen door vrijwel alle vakbeoefenaars werd aanvaard. Precies hetzelfde zie je bij Du Bois, wiens onbiologische interpretatie van rasproblemen bij zijn tijdgenoten stuitte op onbegrip. De huidskleur van Du Bois zal zeker een rol hebben gespeeld in de weerstand die hij opriep bij zijn vakgenoten. Maar toch kan het ook zijn dat ze hem buitensloten omdat ze hem zagen als een eigenwijze querulant, iemand die halsstarrig weigerde om zich te voegen naar het heersende vertoog.

Toch is dit niet waar het in dit boek om draait. De belangrijkste stelling van Morris is onontkoombaar. We zullen de geschiedschrijving van de Amerikaanse sociologie drastisch moeten herzien. Ik zal in elk geval nooit meer in een collegezaal beweren dat de Amerikaanse sociologie begon met Albion Small, William I. Thomas, George Herbert Mead, Robert Park en de Chicago school. En ik zal ook nooit meer zeggen dat de eerste grote Amerikaanse empirische studie *The Polish Peasant* van Thomas en Znaniecki was. Dat bijzondere boek en al die grote Amerikaanse geleerden verdienen nog steeds onze bewondering, maar niemand kan er nu nog omheen: de eerste proeve van een empirische sociologische studie in Amerika, die gebaseerd was op nauwgezet kwantitatief en kwalitatief onderzoek was *The Philadelphia Negro* van W.E.B. Du Bois. Dat boek verscheen in het jaar 1899 en het was aantoonbaar van invloed op de sociologen die de Chicago school opzetten, ook al bleven de meesten (maar niet allen) daar schandalig zwijgzaam over. En ook een andere cruciale stelling van Morris lijkt me moeilijk te weerleggen: de Chicago School of Urban Research van Robert Park en Ernest Burgess was niet, zoals veel handboeken tot op de dag van vandaag beweren, de eerste sociologische onderzoeksschool in de Verenigde Staten. Dat was toch echt de school van sociologische onderzoekers die Du Bois in het leven riep in Atlanta, een onderzoekscentrum van zwarte sociologen die een stroom van onderzoeksrapporten, congrespapers, artikelen, scripties, proefschriften en sociologische boeken opleverde, lang voordat Robert Park iets dergelijks voor elkaar wist te krijgen aan de Universiteit van Chicago. Ere wie ere toekomt!

Over de auteur

Bart van Heerikhuizen doceerde van 1973 tot 2013 Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, met speciale aandacht voor de geschiedenis van het sociologisch denken in Europa en in de Verenigde Staten. In 1987 promoveerde hij op het proefschrift *W.A. Bongers, socioloog en socialist*, een intellectuele biografie van de eerste hoogleraar in de sociologie en de criminologie in Nederland.

E-mail: b.vanheerikhuizen@uva.nl